

ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Найважливіше завдання педагога - знати дитину, щоб процес виховання не став суперечливим і сприймався однозначно всіма. Це забезпечує вміння вчителя своєчасно виявляти стан і особливості конкретного психологічного утворення (властивості) чи порушення. Послуговуючись діагностичними методиками, він повинен визначити програму роботи з вихованцем для створення оптимальних умов його особистісного розвитку і за потреби - правильних корекційних впливів, якщо цього вимагає освітня ситуація.

1. Методики вивчення особистих якостей

1.1. Методика „Ціннісні орієнтації” (М. Рокич)

М. Рокич вирізняє дві групи цінностей: термінальні - упевненість у тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути; інструментальні - переконаність, що певний образ дій або якість особистості є бажаною в будь-якій ситуації. Така класифікація відповідає традиційному поділу на цінності-цілі та цінності-засоби.

Респонденту надають два списки цінностей (по 18 пунктів у кожному) на аркушах паперу в алфавітному порядку або на картках. У них опитуваний кожному цінності позначає ранговим номером, а картки розкладає у порядку значущості. Спочатку пред'являються набір термінальних, а потім - інструментальних цінностей.

Інструкція. Опитуваним пред'являють набір із 18-ти карток із позначеннями цінностей. Їх завдання - розкласти картки у порядку значущості принципів, якими вони керуються у житті. Слід уважно вивчити таблицю і вибрати найзначущішу цінність, поставити її на перше місце. Всі картки розкласти у порядку спадання. Найменш важлива буде на 18-му місці. Працювати необхідно вдумливо, не поспішаючи. Кінцевий результат має відображати справжню позицію опитуваних.

Аналізуючи ієрархію цінностей, варто звернути увагу на їх групування опитуваним у змістовні блоки на різних умовах. Так виокремлюють „конкретні” і „абстрактні” цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя тощо. Інструментальні цінності можуть групувати в етичні, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності прийняття інших тощо. Це не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтацій, необхідно визначити їх індивідуальну закономірність. Якщо не вдається це зробити, існує вірогідність несформованості у респондента системи цінностей чи його неширих відповідей на питання.

Бланк респондента

Список А (термінальні цінності):

- активне, діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя);
- життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягають у процесі засвоєння життєвого досвіду);
- здоров'я (фізичне і психічне);
- цікава робота;
- краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві);

- любов (духовна і фізична близькість із коханою людиною);
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних не- статків);
- наявність гарних і вірних друзів;
- суспільне покликання (повага оточення, колективу, товаришів по роботі);
- пізнання (можливість поглиблення освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
- продуктивне життя (максимально повне використання власних можливостей, сил і здібностей);
- розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
- розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);
- воля (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках);
- щасливе сімейне життя;
- щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, народу, людства загалом);
- творчість (можливість творчої діяльності);
- упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

- акуратність (охайність, уміння тримати речі в порядку, дотримуючись порядку в справах);
- вихованість (гарні манери);
- високі запиту (високі вимоги до життя і високий рівень домагань);
- життєрадісність (почуття гумору);
- ретельність (дисциплінованість);
- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
- непримиренність до недоліків у собі й інших;
- освіченість (широта знань, високий рівень загальної культури);
- відповідальність (почуття відповідальності, уміння дотримуватись слова);
- раціональність (уміння розумно і логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення);
- самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
- сміливість у обстоюванні власної думки і поглядів;
- тверда воля (уміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами);
- терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки і вчинки);
- широта поглядів (уміння зрозуміти погляди іншого, поважати їхні смаки, звичаї, звички);
- чесність (правдивість, щирість);
- ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі);
- чуйність (піклування).

(Отримані за допомогою тесту М. Рокича дані бажано підкріплювати даними інших методик).

1.2. Методика вивчення совісності

Інструкція. Учням пропонують відповісти на твердження: якщо вони відповідають почуттям - поставити поряд із номером твердження знак «+», якщо ні – знак «-».

Текст опитувальника

1. Коли я когось обманював, то відчував докори сумління.
2. Мені більше подобаються картини із зображенням природи, ніж сцен із життя.
3. Люди, що уникають роботи, повинні відчувати провину.
4. Часто людина хворіє тому, що надто песимістично сприймає життя.
5. Щоб чогось досягти, необхідно докласти значних зусиль.
6. Совість - це вигадка людей.
7. Недосконала людина не буває по-справжньому щасливою.
8. Я роблю багато такого, про що пізніше шкодую.
9. Кожна людина є тим, що вона про себе думає.
10. Ненавмисно образивши когось, я довго почуваюся винним.
11. Там, де немає проблем, немає й цікавого життя.
12. Мене пригнічує те, що я мало роблю (робив(-ла)) для своїх батьків.
13. Життя треба сприймати таким, яке воно є, а не таким, яким хочеш його бачити.
14. У дитинстві, побивши когось чи забравши іграшку, я ніколи не шкодував(-ла) про це.
15. У кожному явищі є свої позитивні і негативні сторони.
16. Я б хотів(-ла), щоб мої гріхи були прощені.
17. Лозунг „Хто не працює, той не їсть” абсолютно правдивий.
18. Я рідко відчуваю докори сумління.
19. Там, де є бадьорість духу, немає місця хворобам і суму.
20. Лише розв'язуючи проблеми, я можу зростати як особистість.
21. Коли я чиню неправильно, мене мучить совість.

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. По 1 балу слід нарахувати за позитивні відповіді на пункти 1, 3, 8,10,12, 14,16 та за відповіді „ні” на 6,18, 21 пункта. Відповіді на інші твердження не враховують. Підрахува ти набрану суму балів (мінімум - 0, максимум - 10 балів).

Висновки. Чим більша сума балів, тим вищий рівень совісності (схильності до відчуття провини).

1.3. Методика „Виявлення установок, спрямованих на альтруїзм - егоїзм”

Інструкція. Слід уважно прочитати питання та дати на них відповідь „так” чи „ні” з огляду на наявну тенденцію поведінки у ситуації.

Текст опитувальника

1. Вам часто кажуть, що ви більше думаєте про інших, ніж про себе?
2. Вам легше просити за інших, ніж за себе?
3. Вам важко відмовити людям, якщо вони вас про щось просять?
4. Ви часто намагаєтеся зробити людям послугу, якщо в них неприємності?
5. Для себе ви робите щось із більшим задоволенням, ніж для інших?
6. Ви прагнете зробити якомога більше для інших людей?
7. Ви впевнені, що найбільша цінність - жити для інших людей?
8. Вам важко змусити себе зробити щось для інших людей?
9. Ваша характерна риса - безкорисливість?
10. Ви переконані, що людина, яка піклується про інших, часто шкодить собі?
11. Ви засуджуєте людей, які не в змозі собі зарадити?
12. Ви часто просите людей щось зробити з корисливих мотивів?
13. Ваша характерна риса - прагнення допомогти іншим?
14. Ви вважаєте, що спочатку людина має думати про себе, а потім про інших?
15. Ви зазвичай багато часу приділяєте собі?
16. Ви впевнені, що не варто для інших надто старатися?
17. Для себе у вас зазвичай не вистачає ні сил, ні часу?
18. Вільний час ви використовуєте тільки для своїх захоплень?
19. Ви можете назвати себе егоїстом?
20. Ви докладаете максимальні зусилля лише за хорошу винагороду?

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. У разі відповіді „так” на питання 1-4, 6, 7, 9, 13, 17 і відповіді „ні” на питання 5, 8, 10-12, 14-16, 18-20 слід поставити по 1 балу. Потім підраховують загальну кількість балів.

Висновки. Якщо сума балів більша 10, то у суб'єкта спостерігається альтруїзм, бажання допомогти людям. Якщо менша 10 - виражена егоїстична тенденція.

1.4. Методика „Шкала емоційної запальності”

Інструкція. Пропонують прочитати твердження і дати на них відповідь: якщо згодні з ними - поставити знак „+”, якщо ні – «-».

Текст опитувальника

1. Я легко стаю роздратованим, але швидко заспокоююся.
2. Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю на це уваги.
3. Я набагато більше дратівливий, ніж це здається.
4. Я завжди спокійно реагую на критику, навіть якщо вона здається мені несправедливою.
5. Мене охоплює гнів, коли наді мною насміхаються.
6. У мене ніколи не буває спалахів гніву.
7. Мене обурює, коли люди штовхають мене на вулиці чи у транспорті.
8. У конфліктній ситуації я поведжуся спокійно.
9. Я не вмію стримуватися, коли мені несправедливо дорікають.
10. Зазвичай мене важко вивести з себе.

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. За відповіді „так” на пункти 1, 3, 5, 7, 9 та відповіді „ні” на пункти 2, 4, 6, 8, 10 слід нарахувати по 1 балу.

Висновки. Якщо сума набраних балів 8-10, то в опитуваного висока емоційна запальність, якщо 4 бали і менше - низька. Бали від 5 до 7 характеризують середній рівень запальності.

1.5. Методика „Агресивна поведінка”

Інструкція. На кожне твердження у матриці потрібно дати відповідь „так” (знак „+”) або „ні” (знак „-”).

Текст опитувальника

1. Я не можу втриматися від грубих слів, якщо хтось не погоджується зі мною.
2. Іноді я пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я ніколи не буваю роздратованим настільки, щоб кидатися речами.
4. Я рідко даю здачі, якщо мене вдарять.
5. Іноді я в різкій формі вимагаю поваги до власних прав.
6. Від злості я часто про себе проклинаю того, хто мене образив.
7. Я можу пригадати випадки, коли був(-ла) настільки розлюченим(-ою), що хапав(-ла) першу річ, яка потрапляла мені під руку, і ламав(-ла) її.
8. Якщо я розізлюся, то можу вдарити людину.
9. Якщо хтось дратує мене, то готовий (-а) сказати все, що про нього думаю.
10. У разі конфлікту на роботі я найчастіше „розряджаюся” в розмовах із друзями та рідними.
11. Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю по столу кулаком.
12. Якщо мені для захисту своїх прав потрібно застосувати фізичну силу, то я так і роблю.
13. Якщо на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.
14. Я часто розповідаю вдома про вади співробітників, які критикують мене.
15. Від прикрощів я можу пхнути ногою все, що підвернеться.
16. У дитинстві мені подобалося битися.
17. Я часто погрожую людям, хоча й не маю наміру дотримуватись їх.
18. Я часто розмірковую, що мені потрібно сказати начальнику, але так і не роблю цього.
19. Я вважаю непристойним стукати по столу, навіть якщо людина дуже сердита.
20. Якщо той, хто взяв мою річ, не віддає її, я можу застосувати силу.
21. У суперечці я часто починаю сердитися і кричати.
22. Я вважаю, що засуджувати людину „позаочі” не дуже етично.
23. Не було випадку, щоб я зі злості що-небудь зла-мав(-ла).
24. Я ніколи не застосовую фізичну силу для розв’язання спірних питань.
25. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до різких висловлювань.
26. Я не пліткую про людей, навіть якщо вони мені дуже не подобаються.
27. Я можу так розлюститися, що буду трошити все підряд.
28. Я не здатен вдарити людину.

29. Я не вмію „поставити людину на місце”, навіть якщо вона на це заслуговує.

30. Іноді я про себе обзиваю начальника, якщо залишаюся незадоволеним його рішенням.

31. Мені не подобаються люди, які зганяють злість на своїх дітях, застосовуючи фізичну силу.

32. Люди, які постійно дратують мене, варті того, щоб їх вдарили.

33. Яким би злим я не був, я намагаюся не ображати інших.

34. Після неприємностей на роботі я часто влаштовую скандали вдома.

35. Коли я роздратований(-на), то, виходячи, грюкаю дверима.

36. Я ніколи не любив(-ла) битися.

37. Я буваю грубуватим(-ою) з людьми, які мені не подобаються.

38. Якщо у транспорті мені наступили на ногу, то лаюся про себе.

39. Я завжди засуджую тих батьків, які б'ють своїх дітей лише тому, що в них поганий настрій.

40. Легше переконати людину, ніж примусити її фізично.

Матриця для відповідей

№	Так	Ні	№	Так	Ні	№	Так	Ні	№	Так	Ні
1			11			21			31		
2			12			22			32		
3			13			23			33		
4			14			24			34		
5			15			25			35		
6			16			26			36		
7			17			27			37		
8			18			28			38		
9			19			29			39		
10			20			30			40		

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. Для зручності підрахунку балів доцільно послуговуватися чотирма ключами, які за розмірами та формою повинні точно відповідати матриці. На місці відповідей мають бути вирізані вікна, у яких може з'явитися знак „+” чи поставлений опитуваним.

Ключ до матриці. Відповіді „так” за позиціями 1, 5, 9, 13, 17, 21, 37 та „ні” за позиціями 25, 29, 33 свідчать про схильність опитуваного до прямої вербальної агресії; відповіді „так” за позиціями 2, 6, 10, 14, 18, 30, 34, 38 та „ні” за позиціями 22, 26 - про схильність до непрямої вербальної агресії; відповіді „так” за позиціями 7, 11, 15, 27, 35 і „ні” за позиціями 3, 19, 23, 31, 39 - про схильність до непрямої фізичної агресії; відповіді „так” за позиціями 8, 12, 16, 20, 32 та „ні” за позиціями 4, 24, 28, 36, 40 - про схильність до прямої фізичної агресії. За кожну відповідь нараховують 1 бал.

Висновки. Чим більша сума набраних балів, тим вища схильність людини до агресії. Сума балів за пряму і непряму фізичну агресію та пряму вербальну

агресію засвідчує нестриманість, якщо сума 20 балів і більше, або стриманість (витримку) - сума балів 10 і менше.

2. Методики вивчення вольових якостей

2.1. Методика визначення нерішучості та сором'язливості

Інструкція. Необхідно прочитати твердження опитувальника і у разі згоди з твердженням поставити знак „+”, у разі незгоди – знак «-».

Текст опитувальника

1. Коли я перебуваю в компанії, мені важко вибрати тему для розмови.
2. У компанії я почуваюся ніяково, й через це про мене складається гірше враження, ніж є насправді.
3. Я рідко починаю розмову з людьми першим.
4. Мені буває важко висловити свої думки, тому я не розпочну бесіду з такою готовністю, як інші.
5. Часто я лише зі значними труднощами можу приховати власну сором'язливість.
6. Я сходжуся з людьми так само легко, як і інші.
7. Мені важко підтримувати розмову з малознайомими людьми.
8. Я часто багато втрачаю через нерішучість.
9. Іноді через стриманість мені важко обстоювати власні права.
10. У школі мені було важко говорити перед усім класом.
11. Я без страху й сором'язливості входжу до кімнати, де зібралися і розмовляють люди.
12. Я охоче знайомлюся з новими людьми.
13. Мені хотілося б стати менш сором'язливим.
14. Мені здається, що, потрапляючи в новий колектив, я швидко пристосовуюсь.
15. Якщо люди спостерігають за мною, мені стає не по собі.

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. Бали нараховують за відповіді „так” за позиціями 1,2, 3,4,5,7,8, 9,10,13,15 та відповіді „ні” за позиціями 6, 11, 12, 14. Підраховують суму балів.

Висновки. Високі оцінки за критерієм „нерішучість, сором'язливість” свідчать про невпевненість особистості у собі. Вона уникає ризикованих ситуацій, а за необхідності прийняти рішення або дуже вагається, або відтерміновує його виконання.

2.2. Методика „Соціальна сміливість”

Інструкція. Оберіть відповіді на твердження.

Текст опитувальника

1. У спілкуванні з людьми я:
 - а) охоче беру участь у розмові;
 - б) поводжусь нейтрально;
 - в) спокійно відсторонююсь від розмови.
2. Почуваюся ніяково, якщо несподівано опиняюся в центрі уваги групи людей:
 - а) так;
 - б) трохи;
 - в) ні.
3. Я завжди радий бути серед людей (наприклад, у гостях, на танцях, зустрічі):
 - а) так;
 - б) інколи;
 - в) ні.
4. Зазвичай я мовчу в присутності старших за віком, досвідом чи статусом:
 - а) так;
 - б) іноді;
 - в) ні.
5. Мені важко говорити або декламувати перед великою групою людей:
 - а) так;
 - б) інколи;
 - в) ні.
6. Перед виступом у присутності багатьох людей я відчував хвилювання:
 - а) дуже часто;
 - б) іноді;
 - в) майже ніколи.
7. Коли я перебуваю у великій групі людей, то здебільшого мовчу й даю слово іншим:
 - а) так;
 - б) інколи;
 - в) ні.
8. Мені легко контактувати з людьми під час різних громадських заходів:

- а) так;
- б) не впевнений;
- в) ні.

9. Продемонструвати дипломатичні вміння та вміння переконувати зазвичай просять мене:

- а) так;
- б) не впевнений;
- в) ні.

10. Я вважаю себе відкритою, комунікабельною людиною:

- а) так;
- б) 50/50%;
- в) ні.

11. У спілкуванні я:

- а) вільно проявляю свої почуття;
- б) у міру стриманий;
- в) тримаю переживання „у собі”.

12. Мені не дуже подобається, коли дивляться, як я працюю:

- а) так;
- б) інколи;
- в) ні.

13. Я належу до типу енергійних людей, які завжди зайняті:

- а) так;
- б) не впевнений;
- в) ні.

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. За відповіді „а” і „в” нараховують по 2 бали, за відповідь „б” - 1 бал. Враховують відповіді „так” за пунктами 1, 2, 4, 6, 8, 10, 12, 13 та відповіді „ні” за пунктами 3, 5, 7, 9, 11. Підраховують загальну кількість балів.

Висновки. Чим більша сума балів, тим вираженіша соціальна сміливість.

2.3. Опитувальник для виявлення вираженості самоконтролю в емоційній сфері, діяльності та поведінці (соціальний самоконтроль)

Інструкція. Прочитати твердження та висловити власне ставлення до кожного з них, закресливши одну з літер.

Текст опитувальника

1. Мене вважають запальною, нестриманою людиною:

- а) так (0);
- б) не впевнений (1);
- в) ні (2).

2. Я поступаюся місцем у міському транспорті людям похилого віку та пасажиром із маленькими дітьми:

- а) завжди (2);
- б) іноді (1);
- в) лише якщо на цьому наполягають (0).

3. Я схильний спостерігати за проявом своїх почуттів:

- а) завжди (2);

б) іноді (1);

в) рідко (0).

4. Якщо в завданні залишаються незрозумілі твердження:

а) завжди уточнюю все незрозуміле до виконання завдання (2);

б) іноді уточнюю все незрозуміле до виконання завдання (1);

в) уточнюю неясності у процесі справи (0).

5. Я перевіряю власні дії під час роботи:

а) постійно (2);

б) іноді (1);

в) рідко (0).

6. Перед аргументуванням я краще почекаю, поки не впевнюсь у власній правоті:

а) завжди (2);

б) зазвичай (1);

в) лише якщо доцільно (0).

7. Кожна конкретна ситуація потребує певного стилю в одязі:

а) згоден (2);

б) частково (1);

в) не згоден (0).

8. Зазвичай я висловлюю власну думку після старших за віком чи статусом:

а) так (2);

б) не завжди (1);

в) ні (0).

9. Мені подобається робота, що потребує добросовісності, точних навичок:

а) так (2);

б) іноді (1);

в) ні (0).

10. Якщо я червонію, то завжди відчуваю це:

а) так (2);

б) іноді (1);

в) ні (0).

11. У процесі роботи я намагаюся перевіряти правильність її виконання:

а) завжди (2);

б) як коли (1);

в) ні (0).

12. Якщо у мене виникають сумніви щодо того, чи правильно я розумію зміст прочитаного службового тексту, я:

а) завжди ще раз перечитую незрозуміле місце в тексті (2);

б) іноді перечитую незрозуміле місце в тексті (1);

в) не надаю цьому значення, переходжу до наступного етапу роботи (0).

13. Після завершення роботи прибираю робоче місце, готую його до наступного робочого дня:

а) зазвичай (2);

- б) іноді(1);
- в) рідко (0).

14. Я вимоглива людина і наполягаю, щоб усе робили за можливості правильно:

- а) так (2);
- б) іноді (1);
- в) ні (0).

15. У власних вчинках я завжди намагаюся ретельно дотримуватися усталених у суспільстві норм поведінки:

- а) так (2);
- б) не впевнений (1);
- в) ні (0).

16. Я не буваю грубим навіть з тими людьми, які мені неприємні:

- а) так (2);
- б) не завжди (1);
- в) ні (0).

17. Якщо під час читання інструкції мені трапляються незрозумілі твердження, то я:

- а) не звертаю на них уваги, продовжую читати далі (0);
- б) іноді продовжую читати, не звертаючи на них уваги (1);
- в) намагаюся в них розібратися (2).

18. Часто я дуже швидко починаю сердитися на людей:

- а) так (0);
- б) іноді (1);
- в) ні (2).

19. У громадських місцях я намагаюся не говорити голосно:

- а) завжди дотримуюся цього правила (2);
- б) інколи дотримуюся цього правила (1);
- в) рідко дотримуюся цього правила (0).

20. Помилки у виконаній роботі слід виправляти:

- а) лише тоді, якщо хтось вкаже на них (0);
- б) інколи (1);
- в) не чекаю, поки хтось вкаже на них (2).

21. Коли я сильно переживаю, то не спостерігаю за своїми діями:

- а) майже завжди (0);
- б) іноді (1);
- в) рідко (2).

22. Плануючи свою діяльність, я передбачаю час на перевірку виконаної роботи:

- а) завжди (2);
- б) іноді (1);
- в) рідко (0).

23. Виконуючи завдання, задовольняюся лише тоді, коли належну увагу приділяють усім деталям:

- а) так (2);

б) не завжди (1);

в) ні (0).

24. Виступаючи перед аудиторією, я намагаюся спостерігати за власним голосом і жестами:

а) завжди (2);

б) іноді (1);

в) рідко (0).

25. Я не починаю працювати, доки не впевнюся, що все необхідне для цього на своєму місці:

а) зазвичай (2);

б) іноді (1);

в) рідко (0).

26. Виходячи з дому, не маю звички перевіряти, чи вимкнені світло, газ, праска, вода:

а) згоден (0);

б) рідко не перевіряю (1);

в) не згоден (2).

27. У спілкуванні свої почуття я проявляю:

а) вільно (0);

б) частково (1);

в) майже не проявляю (2).

28. За мимовільного порушення правил поведінки у товаристві я швидко забуваю про це:

а) так (0);

б) частково (1);

в) ні (2).

29. Іноді оточуючі зауважують, що в моєму голосі й поведінці надмірно проявляється збудження:

а) так (0);

б) інколи (1);

в) ні (2).

30. Я підтримую порядок у своїй кімнаті, усі речі завжди лежать на своїх місцях:

а) так (2);

б) не завжди (1);

в) ні (0).

31. Я людина пунктуальна і зазвичай нікуди не запізнююсь:

а) так (2);

б) не завжди (1);

в) ні (0).

32. Під впливом моменту я рідко говорю речі, про які потім шкодую:

а) так (2);

б) інколи (1);

в) ні (0).

33. Коли я захоплено щось розповідаю, моє мовлення стає плутаним:

- а) так (0);
- б) частково (1);
- в) ні (2).

34. Я їм із великим задоволенням, часто буваю при цьому не таким охайним, як інші:

- а) так (0);
- б) інколи (1);
- в) ні (2).

35. Коли я засмучений, стежу за тим, щоб приховати свої почуття:

- а) так (2);
- б) не завжди (1);
- в) ні (0).

36. У розмові я висловлюю свою думку:

- а) спонтанно (0);
- б) не завжди продумуючи її наперед (1);
- в) наперед формулюю думку (2).

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. Схильність до самоконтролю в емоційній сфері засвідчують відповіді за пунктами 1, 3, 10, 18, 21, 24, 27, 29, 32, 33, 35. Про виражену схильність до самоконтролю в діяльності свідчать відповіді за пунктами 4, 5, 9, 11, 12, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25. Питання 4, 12, 25 спрямовані на виявлення ступеня вираженості попереднього (антиципувального) контролю, а питання 5, 11, 23 - поточного, тобто самоконтролю, залученого у процес дії, яку виконують. Про виражену схильність до соціального самоконтролю свідчать відповіді за пунктами 2, 6, 7, 8, 15, 16, 19, 26, 28, 30, 31, 34, 36.

Висновки. Ступінь вираженої схильності до самоконтролю (за видами і загальної) визначають за отриманою сумою балів (відповідно до набраних за кожною відповіддю балів - від 0 до 2).

3. Методики вивчення емоційних переживань

3.1. Методика „Емоційна емпатія”

Інструкція. У твердженнях у разі згоди поряд із номером поставте знак у разі незгоди - знак

Текст опитувальника

1. Якщо оточуючі знервовані, я зазвичай залишаюся спокійним.
2. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі чимось пригнічені.
3. Я рідко беру близько до серця проблеми моїх друзів.
4. Чужий сміх зазвичай передається й мені.
5. Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі навколо мене хвилюються.
6. Я засмучуюся, якщо бачу людину, яка плаче.
7. Коли друзі починають говорити про свої неприємності, я переводжу розмову на іншу тему.
8. Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей.
9. Якщо я бачу, що у когось із близьких погано на душі, то зазвичай не розпитую.

Опрацювання результатів і висновки

По 1 балу нараховують за відповіді „так” на твердження 2, 4, 6 та за відповіді „ні” на твердження 1,3,5, 7, 8, 9. Якщо опитуваний набрав 6-9 балів - у нього виражена емоційна чутливість до переживання інших людей, якщо від 0 до 2 балів - емоційна емпатія низька або не виражена зовсім.

3.2. Методика „Визначення емоційності”

Інструкція. У твердженнях у разі згоди поряд із номером питання поставте знак „+”, у іншому разі – знак «-».

Текст опитувальника

1. Чи можете ви збентежитись чи засоромитись так, що відчуєте, як палають щоки і наворачтаються на очі сльози?
2. Чи доводилося вам бліднути від страху чи засмучення?
3. Чи часто ви ніяковієте, чи властива вам сором'язливість?
4. Чи часто ви плачете від образи, нещастя, співпереживання або навіть від радості? Чи можуть у вас з'явитися сльози від естетичного задоволення, коли чуєте музику, читаєте вірші?
5. Чи пітніли ви у неприємних або складних ситуаціях?
6. Чи спостерігається у вас сухість у роті під час сильного хвилювання? Чи сідає при цьому голос?
7. При сильному хвилюванні або зніяковінні відчуваєте скутість кінцівок, під час чого ноги ніби не згинаються, стають „ватними” і підкошуються?
8. Чи не помічали ви тремтіння пальців рук за сильного хвилювання або збентеження, чи не буває у вас внутрішнього тремтіння та „морозу по шкірі”?
9. Перед кожним виступом ви так хвилюєтеся, що здається, ніби все забули?
10. Чи можете під час іспитів, виступаючи публічно, втратити думку, розгубитися і замовкнути?
11. Чи часто ви роздратовані і обурюєтеся? Чи можете, розсердившись на дитину, згорячу покарати її? -
12. Чи властиво вам сперечатися з близькими людьми, якщо вважаєте їхні вчинки несправедливими? Чи часто це закінчується сльозами, сумом і каяттям?
13. Ви не можете абстрагуватися від неприємностей та засмученості, не думати про них, коли поганий настрій триває довго?
14. Чи не помічали ви у моменти хвилювання або зніяковіння надмірної метушливості, рухового неспокою?
15. Чи не спостерігаються у вас під час хвилювання больові відчуття у

ділянці сонячного сплетіння?

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. За кожну позитивну відповідь нараховують по 1 балу.

Висновки. Чим більшу кількість балів набере опитуваний, тим вищий рівень його емоційності. Від 0 до 5 балів - емоційність низька, від 6 до 10 балів - середня, від 11 балів і вище - висока.

3.3. Методика „Емоційна збудливість - урівноваженість”

Інструкція. Поряд із номером питання слід поставити „так” („+”) або „ні” У бланку відповідей, який опитувані готують самі або отримують готовий, записують числа від 1 до 15 трьома стовпчиками по 5 чисел у кожному.

Текст, опитувальника

1. Часто вас пригнічує почуття провини?
2. Чи трапляється, що ви поширюєте плітки?
3. Часто у вас змінюється настрій?
4. Ви інколи не виконуєте обіцянок?
5. Чи часто ви відчуваєте, що потребуєте підтримки людей, які вас розуміють, можуть утішити?
6. У вас виникають думки, які ви хотіли приховати від інших?
7. Чи запальні ви, вас легко образити жартами?
8. Ви любите кепкувати над іншими?
9. Ви приймаєте все близько до серця?
10. Чи виникало у вас, хоча б ненадовго, відчуття роздратованості щодо батьків?
11. Вас хвилює відчуття, що ви гірші за інших?
12. Чи є у вас звички, яких варто позбутися?
13. Вас легко розізлити?
14. Чи буває так, що ви говорите про те, на чому не розумієтеся?
15. Вам часто сняться жахи?

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. За відповідь „так” на питання 15 нараховують 1 бал, на питання 3 і 5 - по 2 бали, на питання 1,7,9,11,13, 14 - по 3. Підраховують загальну кількість балів.

Правдивість визначають за відповідями на питання 2, 4, 6, 8,10, 12, 14, За відповідь „так” на питання 6 і 8 нараховують 1 бал, на питання 2 і 4 - по 2, на

питання 10,12,14 - по 3 бали. Якщо опитуваний набирає в сумі 1-7 балів, то правдивість його відповідей низька, як і надійність діагностування емоційної збудливості.

Висновки. Емоційна збудливість: 18-20 балів - дуже висока; 14- 17 балів - висока; 8-13 балів - середня; 4-7 балів - низька; 0-3 бали - дуже низька.

3.4. Методика „Самооцінка емоційних станів”

Інструкція. Якщо описаний психічний стан підходить вам, то за відповідь слід ставити 2 бали; якщо не повністю - 1 бал, якщо не підходить - 0 балів.

Текст опитувальника

1. Я не почуваюся впевненим.
2. Часто через дрібниці я червонію.
3. Мій сон тривожний.
4. Часто мені стає сумно.
5. Я хвилююся через уявні неприємності.
6. Мене лякають труднощі.
7. Люблю обдумувати свої вади.
8. Мене легко переконати.
9. Я вразливий.
10. Мені важко чекати.
11. Часто ситуації мені здаються безвихідними.
12. Неприємності мене дуже засмучують^ я зневірююся.
13. У разі значних неприємностей я схильний безпідставно звинувачувати себе.
14. Невдачі мене нічому не вчать.
15. Я часто відмовляюся від боротьби, вважаючи її марною.
16. Я часто почуваюся беззахисним.
17. Іноді я переживаю стан відчаю.
18. Розгублююсь перед труднощами.
19. У важкі хвилини життя іноді поведжуся як дитина.
20. Недоліки характеру вважаю невинними.

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. Підрахуйте суму балів, набрану за кожною

шкалою. Шкала тривожності - відповіді „так” на питання 1-10; шкала фрустрованості - відповіді „так” на питання 11-20.

Висновки. 0-7 балів - низька схильність до стану фрустрованості, 8-14 балів - середня, 15-20 балів - висока.

3.5. Методика „Чи любите ви себе?”

Інструкція. Дайте відповідь на питання „так” чи „ні”, що дасть змогу розібратися в тому, як ви ставитеся до себе.

Текст опитувальника

1. Ви відчуваєтеся добре таким, як є?
2. Ви вважаєте, що невдачі переслідують вас?
3. Ви узгоджуєте свій вчинок із думкою оточуючих?
4. Ви маєте звичку згадувати минулі розмови і ситуації, щоб зрозуміти, як чинили у таких випадках інші?
5. Ви ніяковієте, коли вас хвалять у вашій присутності?
6. Ви можете тривалий час перебувати на самоті?
7. Відчуваєте залежність між матеріальним достатком і душевним комфортом?
8. Ви часто побоюєтеся, що трапиться погане?
9. Вам важко виявляти почуття до інших?
10. Ви можете протистояти громаді людей, у якій живете?

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. За кожну відповідь „ні” на питання від 2 до 9 нараховують 5 балів, за відповіді „так” на питання 1 і 10 — 5 балів.

Висновки. 35-50 балів: ви себе любите, 15-30 балів: важко сказати, чи любите ви себе, 0-10 балів: ви не любите себе.

3.6. Методика визначення ситуативної тривожності (СТ)

Інструкція. Слід уважно прочитати кожне визначення в таблиці і закреслити цифру у відповідній графі праворуч залежно від того, як ви почуваєтеся в цей момент. Над питанням не можна замислюватися, оскільки правильних чи неправильних відповідей немає.

Опрацювання результатів

Ключ до опитувальника. Підсумковий показник - від 20 до 80 балів. Чим він вищий, тим вищий рівень тривожності.

Висновки. До 30 балів - низький рівень тривожності, 31- 44 бали - помірний, 45 та більше - високий.

Шкала ситуативної тривожності (СТ)

Судження	Відповідь			
	ні, це не так	мабуть, так	так	абсолютно так
1. Я спокійний	1	2	3	4
2. Мені нічого не загрожує	1	2	3	4
3. Я напружений	1	2	3	4
4. Я внутрішньо скутий	1	2	3	4
5. Я почуваюся вільним	1	2	3	4
6. Я засмучений	1	2	3	4
7. Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4

8. Я відчуваю душевний спокій	1	2	3	4
9. Я стривожений	1	2	3	4
10. Я відчуваю внутрішню задоволеність	1	2	3	4
11. Я впевнений у собі	1	2	3	4
12. Я нервую	1	2	3	4
13. Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14. Я знервований	1	2	3	4
15. Я не відчуваю скутості, напруженості	1	2	3	4
16. Я задоволений	і * «	2	3	4
17. Я заклопотаний	1	2	3	4
18. Я надто збуджений	1	2	3	4
19. Мені радісно	1	2	3	4
20. Мені приємно	1	2	3	4

Ключ до шкали тривожності (СТ)

Номер судження	Відповідь			
1	4	3	2	1
2	4	3	2	1
3	1	2	3	4
4	1	2	3	4
5	4	3	2	1
6	1	2	3	4
7	1	2	3	4
8	4	3	2	1
9	1	2	3	4
10	4	3	2	1
11	4	3	2	1
12	1	2	3	4
13	1	2	3	4
14	1	2	3	4
15	4	3	2	1
16	4	3	2	1
17	1	2	3	4

18	1	2	3	4
19	4	3	2	1
20	4	3	2	1

3.7. Методика САН (самопочуття, активність, настрої)

Інструкція. За бланком потрібно оцінити стан за кожною позицією у балах відповідно до шкали (закреслити відповідну цифру). Якщо не можна визначити стан за будь-якою позицією, то слід закреслити 0.

Бланк для реєстрації відповідей

ПІБ _____
Вік _____
Дата _____

Опрацювання результатів

Підраховується сума балів за кожною категорією, для чого цифри шкали переводять в 7-бальну оцінку: за позиціями 1, 2, 5-8,11- 14,17-20, 23-26, 29-30 - від 7 до 1 бала, а за позиціями 3, 4, 9,10, 15, 16, 21, 22, 27, 28 - від 1 до 7 балів.

Самопочуття визначається за сумою балів, набраною за позиціями 1, 2, 7, 8,13,14,19, 20, 25, 26.

Активність визначається сумою, набраною за позиціями 3, 4, 9, 10, 15, 16, 21,22, 27, 28.

Настрої виражається сумою, набраною за позиціями 5, 6,11,12, 17, 18, 23,24, 29, 30.

Норма перебуває в межах 50-55 балів.

	Самооцінка	Значно	Помірно	Слабко	Ні	Слабко	Помірно	Значно	Само-оцінка		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Самопочуття добре	3	2	1	0	1	2	3	Самопочуття погане	71	С
2	Почуваюся сильним	3	2	1	0	1	2	3	Почуваюся слабким	71	С
3	Пасивний	3	2	1	0	1	2	3	Активний	17	А
4	Малорухливий	3	2	1	0	1	2	3	Рухливий	17	А
5	Веселий	3	2	1	0	1	2	3	Сумний	71	Н
6	Добрий настрої	3	2	1	0	1	2	3	Поганий настрої	71	н
7	Працездатний	3	2	1	0	1	2	3	Стомлений	71	с
8	Сповнений сил	3	2	1	0	1	2	3	Знесилений	71	с
9	Млявий	3	2	1	0	1	2	3	Швидкий	17	А
10	Бездіяльний	3	2	1	0	1	2	3	Діяльний	17	А
11	Щасливий	3	2	1	0	1	2	3	Нещасний	71	Н
12	Життєрадісний	3	2	1	0	1	2	3	Похмурий	71	Н
13	Напружений	3	2	1	0	1	2	3	Розслаблений	71	С
14	Здоровий	3	2	1	0	1	2	3	Хворий	71	С
15	Байдужий	3	2	1	0	1	2	3	Захоплений	17	А
16	Нічого не цікавить	3	2	1	0	1	2	3	Схвилюваний	17	А
17	Захоплений	3	2	1	0	1	2	3	Понурий	71	Н
18	Радісний	3	2	1	0	1	2	3	Сумний	71	Н
19	Добре відпочив	3	2	1	0	1	2	3	Стомлений	71	С
20	Свіжий	3	2	1	0	1	2	3	Виснажений	71	С

21	Сонливий	3	2	1	0	1	2	3	Збуджений	17	А
22	Бажання відпочити	3	2	1	0	1	2	3	Бажання працювати	17	А

Шкала самооцінки (САН)

23	Спокійний	3	2	1	0	1	2	3	Заклопотаний	71	Н
24	Оптимістичний	3	2	1	0	1	2	3	Песимістичний	71	Н
25	Витривалий	3	2	1	0	1	2	3	Легко стомлююся	71	С
26	Бадьорий	3	2	1	0	1	2	3	Млявий	71	с
27	Важко розмірковувати	3	2	1	0	1	2	3	Легко розмірковувати	17	А
28	Неуважний	3	2	1	0	1	2	3	Уважний	17	А
29	Сповнений надій	3	2	1	0	1	2	3	Розчарований	71	Н
30	Задоволений	3	2	1	0	1	2	3	Незадоволений	71	Н

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Аморальність (грец. *a* - слово зі значенням заперечення і лат. *moralis* - моральний) - будь-яка поведінка, яка порушує моральні заборони, принципи чи така, що негативно впливає на моральні почуття.

Афект (лат. *affectus* - настрій, хвилювання) - психологічний стан, що ґрунтується на сильному, бурхливому і короткотерміновому емоційному переживанні.

Бар'єр (франц. *barriere* - перешкода) психологічний - внутрішня перешкода виконанню певної діяльності чи міжособистісним відносинам, що створює труднощі під час встановлення відкритих і довірливих стосунків.

Боротьба мотивів - етап вольової дії, пов'язаний з прийняттям рішення.

Виховання - цілеспрямований процес створення соціальних умов (матеріальних, духовних, організаційних) для розвитку особистості і оволодіння сучасною культурою.

Виховна взаємодія - процес спрямованого впливу різних суб'єктів один на одного (педагога на вихованця, дорослого на дитину, ровесника на ровесника), їхній взаємозв'язок, взаємозумовленість, взаємообмін та ін.

Виховна ситуація - реальні обставини, які спонукають вихованця діяти у певний спосіб (суспільно схвально або суспільно деструктивно).

Виховний простір - психолого-педагогічний проект, метою якого є духовно-моральне вдосконалення підростаючої особистості. Сутність його проектування полягає у створенні й реалізації системи наукових орієнтирів, які задають технологічний вектор діяльності педагога і взаємодії вихованців, спрямованих на успішне досягнення виховної мети - розвитку духовно зрілої особистості.

Відчай - психічний стан розпачу, зневіри у власних силах, втрата надій.

Вірність - особистісна риса, яка передбачає постійність у взаєминах з іншою людиною чи групою людей.

Воля - форма психічного відображення, яке проявляється у здатності до свідомого вибору дій, пов'язаних з подоланням зовнішніх чи внутрішніх перепон на шляху до мети.

Враження - яскраво виражені емоційно забарвлені чуттєві образи, що виникають під час відображення певних подій, явищ тощо.

Вчинок - соціально оцінюваний акт поведінки, який спрямовує суб'єктивний мотив, передбачає суспільно значущий результат і зовнішні умови перетворення мотиву на результат.

Генезис (грец. *genos* - рід, походження) - поняття, яке відображає момент виникнення і закономірний процес розвитку певного явища, предмета.

Група - соціальна спільність людей, об'єднана низкою ознак, які належать до змісту спільно виконуваної ними діяльності чи характеру спілкування.

Груповий тиск - вплив групи на думку і поведінку певного її члена.

Гуманізм (лат. *humanus* - людський) - прояв суспільної свідомості, що виявляється в ставленні до людини як до найвищої цінності, у визнанні її гідності та прав.

Добрі справи - поведінка чи вчинки, які розглядають як морально правильні.

Доброзичливість - намір чи хороший вчинок щодо інших.

Доброчинність - внутрішня налаштованість здійснювати духовно-моральні вчинки.

Дружба - стійкі, вибіркові міжособистісні стосунки між людьми, яким властиві спільні цінності та пріоритети.

Духовність - цілісний світогляд особистості щодо значущості оточуючого її природного і соціального світу, місця у ньому, сенсу життя і шляхів його досягнення.

Егоїзм - надмірна зосередженість на власному Я, замкнутість у своїй індивідуальності.

Емпатія (англ. *empathy* - співпереживання, співчуття) - здатність індивіда розуміти психічні стани інших людей, відчуття і думки, співпереживати їм.

Жадібність - постійне бажання матеріального збагачення.

Життя людини - біологічне та соціально-історичне буття людини.

Життя на індивідуальному рівні - відповідально-діяльнісне ставлення особистості до буття як живого та неживого світу, унаслідок чого вона створює суб'єктивні та об'єктивні цінності.

Злість - бажання завдати болю чи страждань іншій людині; має різні форми: від глузування над невдачею до насильства.

Зло - недостатність чи відсутність добра, що перешкоджає людському благополуччю.

Зневага - почуття презирства, відсутність поваги, турботи, піклування, байдужість; навмисне приниження гідності.

Зухвалість - емоційна акцентуація, зумовлена Его-почуттями.

Індивід (лат. *individuum* - неподільне) - людина як представник біологічного виду.

Індивідуальність - унікальне своєрідне поєднання психічних особливостей людини, що відрізняють її від інших людей.

Ініціація - обряди і церемонії посвячення молодої людини до дорослих людей.

Інтроверсія (лат. *intro* - всередину і *vertere* - повертати) - спрямованість особистості на себе, власні відчуття, переживання, почуття, думки.

Інтуїція (лат. *intuitio* - уява, споглядання) - здатність людини до осягнення істини, що ґрунтується на безпосередньому проникненні у сутність реальності і виникає незалежно від висновків чи загальних правил.

Колектив - група людей, об'єднаних спільною діяльністю, мета якої збігається з метою суспільства.

Конфлікт інтересів - ситуація, у якій людині необхідно виконати обов'язки, які суперечать чи виключають один одного.

Конформність (лат. *conformis* - подібний) - схильність індивіда до зміни поведінки під впливом групи, свідоме пристосування.

Лідер (англ. *leader* - ведучий) - авторитетна особа, якій за певних

обставин група надає право керувати нею.

Милість - доброзичливе, привітне ставлення до кого-небудь; прихильність людини, що посідає вище становище у суспільстві, до залежного від неї; ласка, вияв жалості, милосердя.

Міжособистісні відносини - соціально-психологічне явище, що виникло у групі людей як наслідок взаємодії у процесі спілкування.

Моральна самооцінка - оцінювання вихованцем себе на основі власних морально-духовних надбань.

Моральна свідомість - єдність моральних знань і почуттів, раціонального й емоційного.

Моральне рішення - особистісна дія, у якій суб'єкт свідомо враховує різні за значущістю моральні позиції і робить власний вибір.

Мотив (лат. *motivus* - рух) - причина, що спонукає до діяльності, пов'язана із задоволенням певних потреб.

Мотивація - сукупність мотивів, що спонукають людину до активної діяльності.

Мудрість - прояв глибокого розуму особистості, який ґрунтується на розвиненій здатності до аналізу й узагальнення, досвіді і здоровому глузді.

Наклеп - фальшиве твердження, метою якого є нашкодити людині.

Ненависть - ворожість щодо іншої людини; виражається у жорстокості.

Неправда - переконання, твердження чи вчинок, який не відповідає істині.

Неприязнь - неслрийняття іншої людини, холодність, неприхильність до неї.

Обов'язок - поведінка, яка вимагає моральної відповідальності.

Онтогенез (грец. *ontos* - буття, єство і *genesis* - походження) - індивідуальний розвиток організму від стадії запліднення до завершення життя; фізичний і психічний розвиток дитини, який здійснюється у специфічних умовах навчання і виховання.

Особистісний смисл - суб'єктивне ставлення особистості до явищ об'єктивної дійсності.

Особистість - суб'єкт вільного і відповідального морального вчинку та свідомої діяльності.

Переконання - система усвідомлених уявлень і знань особистості, що спонукають її діяти відповідно до усталених поглядів, принципів, світогляду.

Поведінка - активність живих організмів, спрямованих на пристосування до навколишнього середовища, у якій втілено суб'єкт-суб'єктні відносини.

Почуття - специфічна форма відображення дійсності, у якій виявляється емоційне ставлення людини до явищ дійсності, що відображають їх значення у зв'язку з потребами і мотивами.

Приниження - міжособистісне явище, за якого вихованець переживає образи, применшення власної ролі.

Принцип - загальна вказівка чи цінність, авторитетні у моральній суперечці, що покликані спрямовувати моральну діяльність.

Пристрасть - стійке, глибоке і сильне емоційне ставлення людини до певного об'єкта, що домінує над іншими спонукками.

Прихильність - доброзичливе ставлення до людей.

Прощення - процес, який звільняє людину від наслідків дії чи вчинку проти іншої людини або групи людей, що відновлює хороші взаємини з обраним.

Рефлексія (лат. *reflexio* - відображення) - процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів, станів, почуттів, здібностей, характеру та інших властивостей своєї особистості.

Рівень домагань особистості - прагнення досягнути цілей такого рівня складності, на який людина вважає себе здатною.

Самоконтроль - свідомо вольова регуляція особистістю власної поведінки, що полягає в усвідомленні та оцінюванні людиною свого психічного стану, дій та узгодження їх відповідно до суспільних норм і правил поведінки людей.

Самооцінка - центральний компонент Я-концепції особистості, оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей і якостей та місця серед інших людей.

Самоприйняття - визнання права на існування всіх аспектів особистості загалом.

Саморозвиток - самозміна суб'єкта у напрямі власного ідеального Я, що виникає під впливом зовнішніх і внутрішніх причин; він пов'язаний із його життєдіяльністю, у межах якої відбувається процес.

Самосвідомість - усвідомлення людиною себе як особистості, свого внутрішнього світу, рис характеру, потенційних можливостей, дій і вчинків, їх мотивів і наслідків, фізичних, інтелектуальних і моральних якостей, ставлення до навколишньої дійсності та інших людей, своєї діяльності і її значення для себе і свого суспільства.

Свідомість - найвищий рівень психіки, що сформувався у людини внаслідок суспільно-історичних умов.

Світогляд - система сформованих поглядів на природу і суспільство, місце людини у ньому, ставлення до навколишнього світу і себе, а також ідеали, переконання і принципи пізнання.

Свобода волі - здатність людини діяти відповідно до прийнятих рішень, самостійно робити вибір.

Совість - актуалізована суперечлива єдність самоповаги і Его- наміру особистості, що запобігає порушенню нею духовно-моральних приписів.

Соціалізація (лат. *soc/a/is* - суспільний) - процес і результат засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду внаслідок суспільної діяльності, спілкування з іншими людьми, навчання і виховання.

Спрямованість особистості - сукупність усталених мотивів, які орієнтують поведінку і діяльність людини незалежно від конкретних умов.

Статус (лат. *status* - становище) особистості - становище людини в системі міжособистісних стосунків, яке визначає її права, обов'язки і привілеї, а

також силу впливу на колектив.

Стриманість - уміння володіти собою, не виявляти своїх почуттів.

Тривога - емоційний стан, викликаний страхом чи побоюваннями перед чимось, передчуттям неприємного, небезпечного.

Цілісність - внутрішня єдність особистості, відносна автономність, незалежність від навколишнього середовища.

Ціннісні орієнтації - система ставлення особистості до соціально-політичних і моральних норм суспільства.

Цінності життя - основа для виникнення, функціонування і морального прийняття рішень, що полягає у розумінні існування чи стану буття, якого людина бажає і найбільш цінує; кінцева мета, якої прагне людина.

Я-концепція - інтегрований образ власного Я, стійка система уявлень особистості про себе, що ґрунтується на знанні власних якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості, на основі чого вибудовує взаємодію з іншими людьми.